

”Håll käften!”

Om tystnadernas sociologi

”TYSTNAD, TAGNING!”

UTTRYCKET FRÅN FILMENS värld handlar om att allt ljud utom det som ska höras ska försvinna. Först när tystnaden infunnit sig kan ljuden återintroduceras, men på ett planerat sätt. I musiken är tystnaden som utgångspunkt något som ofta förknippas med den estniska kompositören Arvo Pärt. Dirigenten Paul Hillier beskriver detta väl:

Mycket ofta använder Pärt tystnaden som ett kreativt element inom musiken. Genom att göra detta tvingar han den som uppför verket att gestalta den på olika sätt. [...] [M]ånga av hans arbeten innehåller så många och ibland så omfattande tystnader att de får en tematisk natur och måste behandlas därefter. Det vill säga, tystnaden måste ”spelas”. På frågan: ”hur spelar man tystnad”, skulle jag helt självklart vilja svara: ”Genom att relatera den till de omgivande ljuden”. Med andra ord: tystnaden blir musikaliskt kreativ genom det sätt man närmar sig den och genom det sätt man avslutar den. (Hillier citerad i Källemark 2002, s. 64)

Tystnaden i Pärts verk är inte bara avsaknaden av ljud. Det är en tystnad som har *agens* – som får sin betydelse genom sitt förhållande till ljud.

Ett annat perspektiv på tystnad finner vi hos Peter Englund, som i sin essä om tystnadens historia konstaterar: ”Tystnad finns inte, och den har en lång historia” (2003, s. 16). Essän inleds med att han för första gången hör snö falla, i ett ögonblick då omgivningens ljud plötsligt upphör och det nästan ohörbara ljudet förstärks av stadsväggarna. Även i detta märkligt tysta ögonblick finns således ljud, och tystnadens historia handlar därför nästan uteslutande om hur olika ljudbilder sett ut genom historien. Den äldre landsbygden präglades av naturens ljud med kyrkklockorna som ett tydligt undantag. Städerna myllrade av liv och ljudbilden var olika i olika kvarter; gemensamt var dock att ljuden var påtagligt mänskliga. Folk pratade, skrek och sjöng. När ljuden mötte byggnaderna förstärktes de och skapade brus, buller eller dån. Från konserthallen hämtar Englund exemplet John Cage, som i sitt helt ”tysta” verk endast låter flygeln vara tyst, medan publikens besvärade hostningar i stället får ta plats. ”Det finns alltid något att se, något att höra. [...] Ljud uppstår, oavsett om där finns en avsikt eller ej” (Cage citerad i Englund 2003, s. 33).

Oavsett om tystnad i absolut mening finns eller inte så är (relativ) tystnad att betrakta som en lyxvara. I dag går det att åka på tysta retreats som utlovar paus från omvärldens brus med möjlighet att ägna sig åt ostörd kontemplation. Det kan ses som ett exempel på kommodifierad tystnad i kontrast mot den sensoriska exploatering som samhället utsätter oss för (Čapek & Ruiz-Junco 2025). Helt tyst är det förmodligen inte på dessa platser, men det är åtminstone ingen som *pratar*. ”Mellan universums stora och oändliga tystnad och vår egen inre tystnad finns en parallellitet”, skriver Torsten Källemark i sin bok om Pärt. Kanske är det denna parallellitet den som åker på en tyst retreat eftersträvar.

Även om tystnad i absolut bemärkelse är ovanlig, eller kanske inte ens finns, så kan vi på olika sätt tala om tystnad. Eller tystnader, som kan vara av olika slag: påtvingade, obekväma, önskade, högljudda och lågmälda.

Ett exempel på icke-verbal tystnad finner vi i Johan Asplunds (1987) beskrivning av svårigheten att sluta hälsa på sin granne. Det handlar om något mer än att inte säga ”hej” (vilket kan vara nog så svårt att undvika); det handlar också om att förvägra den andra personen all form av social responsivitet och därmed allt kroppsspråk. En hälsningsceremoni är i sin vardaglighet vad Asplund kallar en ”social utantilläxa”, och om vi på grund av någon oförrätt plötsligt inte längre vill delta i denna ceremoni krävs det något av oss: vi behöver bli *asocialt responslösa*. Detta är vi ofta i vardagen; varje gång vi riktar uppmärksamheten åt ett visst håll och kanske försjunkar i någon aktivitet är vi samtidigt ouppmärksamma på allting annat. Men när den asociala responslösheten riktar mot någon, när den innebär ett förvägande av social responsivitet, då är makt inblandad. Eller mikromakt, som Asplund kallar det. Det rör sig om en vägran att erkänna den andre, en förvägran av ömsesidighet. När man är ”sur” undanhålls en fri nytthet – hälsningsceremonin – tills personen i fråga inte orkar upprätthålla detta längre, utan ”tinar upp” och blir ”glad” igen. Inte alla former av asocial responslöshet innebär dock att personen tystnar – Asplund pekar också på den ”asociala pratsamheten” som en form av bristande ömsesidighet: en person som konstant pratar, inte nödvändigtvis riktat mot en motpart, utan för att fylla tystnaden. Man talar till och med på inandning för att säkerställa att inga luckor uppstår, vilket också är en metod för att hindra andra från att göra inspel.

Tystnad som maktmedel är ett område som sociologin ägnat sig mycket åt. Kanske inte i särskilt stor utsträckning tystnad som frånvaro av ljud, utan snarare tystnad som frånvaro av *röster* eller frånvaro av vissa *ord*, *ämnen* eller *perspektiv*. Diskursanalyser av maktordningar och agendasättande pekar på hur vissa starka idéer eller åsikter som företärs av personer med inflytande tystar andra röster, undertrycker kritik och ifrågasättanden. Det kan uttryckas brutalt och direkt: ”Håll käften!”, men oftare genom mer subtila mekanismer som gör att endast vissa röster får höras eller får tillträde till de arenor där röster hörs. Tystnad tjänar som en utestängningsmekanism (Čapek & Ruiz-Junco 2025). Tystnad förekommer också som maktmedel inom organisationer, där rädslan för repressalier gör att medarbetare drar sig för att kritisera eller påtala missförhållanden, liksom för att komma med idéer eller förslag om hur saker och ting skulle kunna göras annorlunda (Kish-Gephart et al. 2009).

Detta nummer av *Sociologisk Forskning* har inte något bestämt tema. Ändå kan flera teman skönjas när numrets artiklar läggs samman. Ett sådant berör just tystnader av olika slag.

I Rickard Jonssons artikel "Fyra nyanser av rashumor: Henrik Schyffert och det affektiva arbetet att hantera gamla skämt" berörs tystnad genom hur humor från Schyfferts 1990-tal blivit föremål för kritisk granskning, både av andra och av honom själv. När han i dag ser tillbaka på skämt som då sågs som en övning i att kunna skämta om allt så tramsigt som möjligt ser han sexism och rasism. Men även i de kritiska tillbakablickarna är det främst de misogynna skämten som behandlas, medan de skämt som byggde på rasistiska stereotyper förbigås med tystnad – vilket är särskilt anmärkningsvärt med tanke på Schyfferts senare starka ställningstagande för antirasism.

Shifte Mosalli fokuserar i artikeln "Plats, gemenskap och identifikation i rasifierade berättelser om klassmobilitet" på en annan form av tystnad, nämligen den om ursprung. När en person gör en klassresa är det inte ovanligt med ett visst avståndstagande från den egna bakgrunden, att man talar tyst om sina enklare vanor eller om de åsikter som man lämnat bakom sig på resan mot en annan samhällsklass. I artikeln uppvisar rasifierade personer som gjort klassresor en annan typ av relation till sin bakgrund: i stället för att be om ursäkt eller försöka dölja sin tidigare lägre status använder de sitt ursprung som en del av en kamp. Det blir viktigt att kvarhålla sin identitet snarare än att göra uppbrott, att inte acceptera den samhälleliga tystnadsdiskursen kring klasstillhörighet.

Anna Stevenson och Anna-Karin Wyndhamn har i artikeln "Tala om tystnad: Förhandlingar om tystnadskulturen i Göteborg stad" ett mer påtagligt fokus på tystnad. Begreppet tystnadskultur exploderade efter #metoo-debatten och har därefter ofta använts för att beskriva hur det i olika organisationer finns mekanismer för att undertrycka kritiska röster. Under två olika perioder har det ansetts att det finns ett slags tystnadskultur i Göteborg. Först handlade det om en korrupt kultur där beslut fattades utanför de demokratiska systemen, och sedan handlade det om kommunanställdas tystnad efter påtryckningar av företrädare för organiserad brottslighet. Med hjälp av intervjuer beskriver författarna hur olika perspektiv på denna idé om tystnadskultur samexisterar och fylls med olika innebörder, som kan handla om hur en byråkratisk organisations linjestyrning gör att röster underifrån sällan hörs och hur den ideala medarbetaren är en person som värnar om stadens varumärke genom att bara tala om sådant som är positivt. Det finns således olika former av tystnad, men gemensamt för dem kan sägas vara en maktdimension, åtminstone i de fall man undviker att tala eftersom det ställts upp hinder.

I numrets sista artikel, "Självständighet som mål och villkor: Diskursiva konsekvenser av hur institutionsboende för personer med intellektuell funktionsnedsättning problematiseras i samband med 1985 års beslut om institutionsavveckling" genomför Sebastian Hållund en diskursanalys av avinstitutionaliseringen av boenden för personer med intellektuell funktionsnedsättning. Artikeln fokuserar på hur vissa problemdefinitioner leder till att vissa förklaringar och betydelser får fäste medan andra blir nedtystade. Tänkbara problem med avinstitutionaliseringen trycks ned när det allt

överskuggande målet blir att skapa goda självständiga medborgare, vilket utvecklas till en trop om att dessa personer ska leva ”som andra”. Under denna diskursiva process uppmärksammas inte de olika särskilda behoven hos gruppen, vilket kan leda till motsatsen till de likvärdiga levnadsförhållanden som eftersträvas – exempelvis om boendet inordnas i hyresrättsformen så att kostnaderna blir högre.

I numret publiceras också fyra recensioner. Två av dessa berör Loïc Wacquant och hans texter, där den ena är en recension av hans bok *Racial Domination* skriven av Denis Frank, och den andra är en recensionsessä av Alexander Ekelund som behandlar samma bok i relation till andra texter av Wacquant. De övriga två recensionerna är dels Martin Molins läsning av Rebecka Tiefenbachers avhandling *A space away from the ableist gaze? Separate leisure for children with neuropsychiatric disabilities*, samt Karin Zetterqvist Nelsons recension av Annemarie Goldstein Jutels bok *The Sociology of Diagnosis*.

Trevlig läsning!

Christian Ståhl & Marcus Persson

Referenser

- Asplund, Johan (1987) *Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet*. Göteborg: Korpen.
- Čapek, S. M. & N. Ruiz-Junco (2025) ”Liberating Silence: Sociological Explorations.” *Humanity & Society* 49(2), 277–303. <https://doi.org/10.1177/01605976251314428>
- Englund, Peter (2003) *Tystnadens historia och andra essäer*. Stockholm: Atlantis.
- Kish-Gephart, J. J., J. R. Detert, L. K. Treviño & A. C. Edmondson (2009) ”Silenced by fear. The nature, sources, and consequences of fear at work”. *Research in Organizational Behavior* 29, 163–193.
- Källemark, Torsten (2002) *Arvo Pärt. Om musiken vid tystnadens gräns*. Skellefteå: Norma.